

18. Ceketin edebî ve tarihsel bağlamda bir analizi

Servet GÜNDOĐDU¹

APA: Gündođdu, S. (2023). Ceketin edebî ve tarihsel bağlamda bir analizi. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö13), 343-351. DOI: 10.29000/rumelide.1379165.

Öz

Ceket bir gündelik kullanım eşyası olarak belirli işlev ve kullanım alanlarına sahiptir. Kullanımlık eşyalarla gündelik hayatın içinde ziyadesiyle hemhâl olunması, bir yandan onlar hakkında en azından ne amaçla kullanıldığı yönünde çokça şey bilindiği yönünde bir kanıyı üretirken, öte yandan onlar bu aşinalığın neden olduğu bir ilgisizliği de daima yüklenirler. Buna karşılık ceketin tarihsel, edebî ve metaforik kullanımlarına yakından bakıldığında onun basitçe bir giyim kuşam nesnesi olmaktan çok daha fazla ve poetik bir anlam alanına sahip olduğu, řu haliyle de dil ve dünyayla kurulan ilişkiyi büyük ölçüde belirlediği görülmektedir. Bu makalede bu bağlamda ceketin kişiyi salt bedensel olarak değil, aynı zamanda zihinsel olarak da sarıp sarmaladığı ileri sürülür. Öncelikle ceketin kullanımındaki çeşitlenme ve belirsizleşme üzerinde tarihsel olarak durulur. Daha sonra ise özellikle ceketin Türkiye'nin on dokuzuncu asırdan sonraki siyasi ve sosyolojik dönüşüm tarihinde Batılılaşmanın üniforması şeklinde alımlanışı dar-cekete (strait jacket) metaforu bağlamında ele alınır. Burada Türkiye'nin Batılılaşma tecrübesinin daha doğru şekilde anlaşılması adına Batı'nın soyut kavramlarından önce somut eşyaları ile ilişkinin daha doğru şekilde konumlandırılmasının bu dar-cekette kurtulma imkânlarını verebileceği öne sürülür. Son olarak ceketin Türkçe'de özellikle "ceketi alıp çıkmak" şeklindeki metaforik kullanımının dünya nimetlerinden yüz çevirmişlik ve bir insanı içinde bulunduğu zor zamanlarında yalnız bırakmayan bir dost gibi anlamları içermesinin fenomenolojik bir analizi yapılır. Böylece ceket özelinde kıyafet hikâyelerinin dil ve düşünceye ontolojik düzlemde ne ölçüde yön verdiğine fark edilebilmiş olabilir.

Anahtar kelimeler: Ceket, Türk edebiyatı, dar-cekete, metaforlar, nesnelere

An analysis of the jacket in literary and historical context

Abstract

As an item of daily use, a jacket has certain functions and areas of use. While on the one hand, the fact that disposable objects are so much in daily life produces the belief that much is known about them, at least in terms of what they are used for, on the other hand, they always bear an indifference caused by this familiarity. On the other hand, a closer look at the historical, literary and metaphorical uses of the jacket reveals that it is much more than simply an object of clothing, that it has a poetic field of meaning, and that, as such, it largely determines the relationship with language and the world. In this context, this article argues that the jacket envelops the individual not only physically but also mentally. Firstly, the diversification and ambiguity in the use of the jacket is historically emphasized. Then, the reception of the jacket as the uniform of Westernization in the history of Turkey's political and sociological transformation after the nineteenth century is discussed in the context of the metaphor of the strait jacket. Here, it is argued that for a more accurate understanding of Turkey's

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Samsun Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (Samsun, Türkiye), servet.gundogdu@samsun.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-8370-2726 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 28.08.2023-kabul tarihi: 23.10.2023; DOI: 10.29000/rumelide.1379165]

experience of Westernization, a more accurate positioning of the relationship with the concrete objects of the West before its abstract concepts may provide opportunities to get rid of this strait-jacket. Finally, a phenomenological analysis is made of the metaphorical use of jacket in Turkish, especially in the form of “taking the jacket and leaving”, which means turning away from the blessings of the world and a friend who does not leave a person alone in difficult times. In this way, it may be possible to realize the extent to which stories of clothing, in particular the jacket, shape language and thought on the ontological plane.

Keywords: Jacket, Turkish literature, strait jacket, metaphors, objects

Ceketinize veya boyun bağınıza eskiliği veya güzelliği yüzünden bir ad verin, derhal hüviyeti değişir, bir çeşit şahsiyet olur (Tanpınar, 2008: 71).

Giriş

Ceket bir gündelik kullanım eşyası olduğu için, bir ceketin ne olduğunun, işlev ve kullanım alanlarının onu kullananlar tarafından bilindiği düşünülür. Kullanımlık eşyalarla gündelik hayatın içinde ziyadesiyle hemhâl olunması, bir yandan onlar hakkında en azından ne amaçla kullanıldığı yönünde çokça şey bilindiği yönünde bir kanyı üretirken, öte yandan onlar bu aşinalığın neden olduğu bir ilgisizliği de daima yüklenirler. Böyle bir durumda bir ceketin ne olduğu sorusu üzerinde durmak ilk bakışta beyhude bir uğraş olarak görülebilir. Fakat durum gerçekten de böyle midir? Gündelik eşyaların ne amaçla kullanıldığını bilmek ve onu o amaç uğruna kolayca kullanmayı sürdürmek o eşyanın anlam ve önem dünyasını kuşatabilir mi?

Bu makalede ileri sürülecek tezlerden birisi, gündelik eşyalar üzerinde entelektüel bir mesafeden biraz oyalanıldığında onların anlam dünyasının kullanımlarımızın ötesinde yönelimlerimizi, dille ve dünyayla ilişkimizi büyük ölçüde belirledikleridir. Bu bakımdan ceketin kişiyi salt bedensel olarak değil, aynı zamanda zihinsel olarak da sarıp sarmaladığını görmek gündelik eylemlerin ürettiği aşinalık duygusunun ötesine geçilerek giyinip kuşanmanın farklı boyutları arasındaki gergin dikişlerin gevşetilmesine, böylece kişi için pratik ve zihinsel olarak rahat bir hareket alanının oluşmasına imkân verebilir.

Bu bağlamda öncelikle ceketin kullanımındaki çeşitlenme ve belirsizleşme üzerinde tarihsel olarak durulacaktır. Daha sonra ise özellikle ceketin Türkiye'nin on dokuzuncu asırdan sonraki siyasi ve sosyolojik dönüşüm tarihinde Batılılaşmanın üniforması şeklinde alımlanışı dar-cekete (*strait jacket*) metaforu bağlamında ele alınacaktır. Burada Türkiye'nin Batılılaşma tecrübesinin daha doğru şekilde anlaşılması adına Batı'nın soyut kavramlarından önce somut eşyaları ile ilişkinin daha doğru şekilde konumlandırılmasının bu dar-cekette kurtulma imkânlarını verebileceği öne sürülecektir. Son olarak ceketin Türkçe'de özellikle “ceketi alıp çıkmak” şeklindeki metaforik kullanımının dünya nimetlerinden yüz çevirmişlik ve bir insanı içinde bulunduğu zor zamanlarında yalnız bırakmayan bir dost gibi anlamları içermesinin fenomenolojik bir analizi yapılırken kıyafet hikâyelerinin dil ve düşünceye ontolojik düzlemde ne ölçüde yön verdiğine dikkat çekilecektir.

Ceketin kısa tarihi

Tarih boyunca ceketler çok sayıda kalıp ve modelde her biri formel ve yarı-formel tarzlara uygun gelecek şekilde tasarlanmıştır. Ceket kelimesinin Fransızca kökenindeki *jacque*'nin Orta Çağ'da hem “köylü” hem

de “dize kadar inen köylü giysisi” anlamına gelmesi, bugün devlet memurlarının, bazı elit spor faaliyetlerinin bir üniforması halini almış ceketin tarihsel süreçte ne tür bir anlam ve kullanım dönüşümüne işaret ettiğini daha en başından ima eder. Ceket, Orta Çağlar ve erken Rönesans dönemi boyunca, köylülerin bir kemerle belden sıkıştırarak giydikleri eski kısa tuniklerin daha oturmuş bir versiyonu olan jerkin olarak ortaya çıkmış gibi görünmektedir. On dördüncü asırdan beri yünden dokunmuş tunik veya renkli deri elbise olarak bilinir. Bununla beraber Orta Çağ’da köylüler *jacques* olarak adlandırılırdı (Online Etymology Dictionary, n.d.). 1358’deki Fransa’da köylü ayaklanmasına bu nedenle *Jacquerie* adı verilir (Britannica, 2023). Köylülerin isyan hareketi, giyimlerindeki dikkat çeken farklılık üzerinden tanımlanmış görünür. Özellikle bu kelimenin etimolojisinde *jacquerie* kelimesinin “köylü” anlamına gelmesi, ceketin başlangıçta “köylü kıyafeti” olduğunun açık işareti sayılabilir. Bugün bile *Jacques* Fransa’da erkeklere verilen bir isim olarak yaygınlığa sahiptir (“Jacked,” 2022).

On sekizinci asrın başlarına gelindiğinde ceket hem tarımda hem de şehir ortamında istihdam edilen hizmetkârlar tarafından giyilen standart iş elbisesi haline gelir. 1830’ların sonlarından itibaren, tek düğmeli salon (lounge) ceketleri (önceki asra ait daha bol kesim ceketlerin aksine), kolların altındaki dartlar, küçük revers ve belli cepler orta sınıf erkekler arasında popüler hâle gelir, çift düğmeli versiyon 1862’de (daha sonra reefer ceket veya kısa kruvaze olarak bilinen) belirginleşir. O zamanlar, tek düğmeli Norfolk ceket, özellikle yerel spor faaliyetleri için moda halini alır. Ceket, bu asır boyunca erkek kıyafetinin gömlek ve külotla beraber üç temel parçasından biridir (Bard, 2011: 22-23).

Kral VII. Edward’ın on dokuzuncu asrın ikinci yarısında “harekette özgürlük” akımı için öncü olduğu kabul edilir. Uzun frakının muhtemelen gündelik pratik ve rahatlık için sorunlarını fark eden VII. Edward 1865’te terzisi ve dostu Henry Poole’den resmi olmayan bir akşam yemeğinde giyebilmek için frak ve redingottan kısa, mavi renkte bir ceket dikmesini ister. Günümüzde çok farklı tarzlarda ceketlerin varlığına alışmış bir kültürde yaşayan kimse için bu çok şaşırtıcı bir gelişme olarak görülmeyebilir. Lakin o zamanlar ceket boyunda bir değişiklik şöyle dursun, düğme sayısında bile tek bir değişim skandal etkisi yaratabilmektedir. Crane 1999’da söylenmiş bu sözü bir Fransız erkek giyim tasarımcısı olan Middleton’dan aktarır: “Bir ceketin düğmelerinin sayısında yapılan değişiklik hâlâ skandal yaratabiliyor” (Crane, 2003: 226). Bu yeni ceket, öncekilerin aksine tek düğmelidir, kuyruksuzdur ve kalça hizasında biter. 1846’ya kadar geriye uzanan tarihe sahip Henry Poole & Co’nun veya başka bir terzinin defterinde böyle bir giysi örneğine rastlanmaz (Henry Poole & Co, n.d.). Seçkin çevrelerin terzi defterlerinde böylesi bir ceket modelinin bulunmaması bu benzerde bir ceketin hiç olmadığı anlamına ise gelmez. Osmanlı’da *cepken* adını verilen ceket birçok bakımdan Kral VII. Edward’ın taleplerini yerine getirebilecek özelliklere sahiptir. Çok muhtemelen Akdeniz ülkelerinin kırsalında frak ve redingottan farklı, kısa ceket köylüler tarafından kullanılmaktaydı.

The Adam Magazine Temmuz 1935 tarihli sayısında ne frak ne de redingot olan palto türünün dize ulaşmayan etekle beraber ceketin tek-düğmeli versiyonunun genel moda olacağını bildirir. Ancak on dokuzuncu asrın sonunda, salon ceketi en popüler olanı olmak üzere yalnızca üç-düğmeli stiller modaya uygun görülmektedir. İpekten yakalarla yapılmış bir versiyon, genellikle akşam yemeği partilerinde giyilir ve basitçe bir akşam yemeği ceketi (tuxedo olarak bilinen resmi kıyafetin bir parçası) olarak bilinirdi (Greatrex, n.d.). Burada artık giyim-kuşam, Thorstein Veblen’in 1899 tarihli iddiasına göre üst-orta sınıflar tarafından dikkat çeken bir tüketim eşyası halini alarak sınıfsal bir farkı içermeye başlar (Veblen, 1918). Walter Benjamin bu noktada vücudun artık canlılığını (organikliğini) yitirerek kıyafetler için bir kadavra desteği veya fetiş nesnesi hâlini aldığını ileri sürerek modanın bir eleştirisini yapar (Benjamin, 2014: 95).

Kral VII. Edward'ın hareketli bedene uygun kıyafet arayışı benzer bir şekilde kadınların giyim dünyasına da etki eder. Yirminci asırdan önce kadın bir tür hareketsiz imgeye sahip biblo veya manken gibi elbisenin içinde zarafetin sembolü olarak sabitlenirken, özellikle yirminci asrın ikinci yarısından itibaren onun artık hareketli varlık olduğu kabul edilir. Modanın radikal değişimlerinden birisi de şüphesiz burada başlar. Yves ve Chanel gibi moda tasarım markaları hareketli imge olarak gördükleri kadının giyim dünyasında, zarafetle sadeliği bir araya getirir. Bedenin daima hareket halindeki bağlamında ceket, kadınların giydiği bir şey haline alır. Buradan sonra erkekler feminen, kadınlar maskülen giyim tarzına sahip olmaya başlar; türler ve cinsiyetler arası ayırım belirsizleşir (Chanel, n.d.).

Bu belirsizliğin bir başka tezahürü olarak “ceket” terimi bugün daha geniş bir anlam kazanmıştır. Artık sadece daha resmî stiller ile ilişkili değildir; “ceket”, spor ceketler, Harringtons, anoraks, blazers ve hatta bomber ceketler de dâhil olmak üzere birçok stil için bir şemsiye terimi haline gelir. Orijinal olarak yün, tüvit ve pamuktan kesilirken, yirminci asırda stiller naylon, deri, süet ve kenevir içermeye başlar. Bununla beraber ceketin hangi mamüllerden yapıldığını ve hangi durumlarda giyildiğini, vücudun hangi bölgesini sardığını veya vücutla estetik bağı nasıl kurabildiğini söylemek bir ceketin ne anlama sahip olduğunu açıklamaktan hâlâ uzaktır. Bu nedenle Türkiye'nin Batılılaşma tecrübesi bağlamında ceketin siyasi tarihine kısaca bakmak onun farklı bir parçasını daha kavramaya imkân verebilir.

Türkiye'nin Batılılaşma üniforması: Dar-Ceket

Ceket Türkçe'ye, Fransızca *jaquette* kelimesinden geçmiştir. Ahmet Hamdi Tanpınar, Türkiye'de ceketin tarihini Tanzimat'la birlikte ortaya çıkan değişikliklerden bağımsız görmez (Tanpınar, 2004: 151-152). Sosyal münasebetler, eğitim, mimari, bürokrasi, salon hayatı, resim ve nesir (felsefe, gazete, roman, vs.), araba, kanun fikri, mutfak, ekonomi gibi alanlardaki değişimlere paralel olarak II. Mahmud zamanından itibaren kıyafet de Avrupalılaşmaya başlar; setre, pantol, kolalı gömlek, uzun ceket gibi giyim eşyaları hayatımıza dâhil olur. Kudret Emiroğlu (2013: 238) ve John Norton ceketin Tanzimat'ta cübbenin yerine geçtiğine değinir. Kader Konuk şu cümleyi John Norton'un “Faith and Fashion in Turkey” isimli makalesinden alıntılar: “1829'da türbanın yerine fesi, cüppenin yerine ceket, pelerini, pantolonu ve çarıkların yerine siyah deri çizmeleri getiren kıyafet reformu, Osmanlı toplumunun organizasyonunun kökten yenilenmesinin öncülü olmuştur” (Konuk, 2008: 172). Reşat Ekrem Koçu ise *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*'nde ceket maddesine yer vermez; ama “zamanımızın ceketini yerinde” olarak cepkenden söz eder. “Askere, esnafa, rencbere mahsus eski bir üstlüğü adı, en makbulleri çuhadan kesilirdi, ayak takımı adı kalınca bezden de cebken giymişlerdir” (Koçu, 1967: 51-52). Ceket bu iki tespitten hareketle Avrupalı cepken veya cübbe olarak tanımlanabilir. Bugünün Türkiye'sinde artık ceket denildiğinde, daha ziyade İngilizlerin “dinner jacket”, Amerikalıların “tuxedo”, Almanların “smoking” dedikleri şey anlaşılır.

Ahmet Haşim, *Frankfurt Seyahatnamesi*'nde “Garabete düşmeden iddia edilebilir ki, büyük bir “action” medeniyeti olan Avrupa medeniyeti çerçevesinde şeklin fikirden fazla ehemmiyeti vardır. Kafası ne olursa olsun, bir insanın Avrupalı unvanına hak kazanmak için muhakkak sırtında ceket, ayağında bir pantolonu ve başında şu veya bu biçimde bir şapkası olmak lazım. Bu hazin ve renksiz kıyafet, medeniyetin üniformasıdır” (Haşim, 2008: 89) der. Diana Crane kostüm tarihçilerinden alıntıyla Haşim'in tespitini doğrular şekilde, bilhassa on dokuzuncu asırda “Amerika, Fransa ve İngiltere'de, en azından kentlerde, erkeklerin bir ceket ve pantolondan oluşan ve toplumun bütün katmanlarında benzerlik gösteren bir kostüme sahip olduklarını” (Crane, 43) dile getirir.

Türkiye’de Batılılaşmanın üniforması şeklinde anlaşılan ceket sorununa Necip Fazıl Kısakürek de dikkat çeker. Necip Fazıl, Batı’nın “metod, sistem, akılla maddeye tahakküm sistemi, laboratuvar tecrübesi, Yunanî ve hendesî zevk...” gibi unsurlardan mürekkep olduğunu, Avrupalılaşma projemizde bu unsurları almak şöyle dursun; onlardan herhangi birisine yaklaşmadığımızı açıkça dile getirir:

Avrupah bize, son derece maharetle idare ettiği gizli telkincileri vasıtasıyla kendi öz ruhunu terkib eden cevherlerden hiçbir şey kaptırmaksızın, birer cansız ve mânasız kalıp halinde, şapkasını, ceketini, pantolonunu muaşeret edeplerini ve ideologyalarının posalarını, âletlerinin ihraç malı beylik mamûllerini verdi ve bütün bunların sırrını kendisine sakladı (Kısakürek, 2015: 75-76).

Böylece Necip Fazıl da Batı’yı metod veya sistem fikri çerçevesinde onun ruhu üzerinden değil de, giyim-kuşam gibi somut unsurlar üzerinden taklit etmenin, giyim-kuşamın özünün göz ardı edilmesinin dolaylı bir eleştirisini yapar. Dolayısıyla bu yaklaşımlara göre Batı ile girilen diyalogda ceketin ilk düğmesinin yanlış iliklenmiş olması, hâlâ birçok konunun yanlış görülmesine neden olmaktadır.

Georg Simmel’in yirminci asrın hemen başında, 1904’te giyim-kuşam konusunu alt sınıfın üst sınıfı taklidi olarak “moda” bağlamında ele alması bu bakımdan anlamlı görünmektedir. Simmel’e göre moda olgusu insanın taklit ve izolasyon ikiliklerinden kaynaklanır. Bu düalizmler, öncelikle bir toplumun sosyal sınıfları aracılığıyla gün ışığına çıkar. Bu, üst sınıfların kendilerini taklit eden alt sınıflardan kendilerini ayırmaya çalıştıkları ve bu farklılaşma dürtüsüyle yeni modalar aradıkları anlamına gelir. Gruplar sosyal olarak ne kadar yakınsa, moda değişimi o kadar yoğun gerçekleşir (Simmel, 2006: 103-134). Kıyafetlerin yirminci asırdaki sosyolojik çalışmalarda genellikle toplumsal farklılaşmanın, özellikle sınıf ayrımlarının ifadesi için bir araç olarak yorumlanması bu temele dayanır. Bu taklit, neoklasikçilerin “edebî modellerin taklidi” olarak anladığı şekliyle yaratıcı olmayan ve daha en başından özgünlüğe ve bireyselliğe imkân vermeyen bir taklittir. Bir giyim eşyası yaratıcı olmayan bir anlayışta taklit konusu haline getirildiğinde, taklit edilen şey taklit eden için bir üniforma halini almış demektir. “Joseph’e göre üniformanın ayırt edici niteliklerinden biri bireyselliği bastırmasıdır” (Crane, 227). Batılılaşma projesi bireyselleşmeyi hedeflerken, tersi bir istikamete evrilerek bireysellik ve farklılıklar baskılanmaya başlanır. Böylece ceket, Türk siyasi düşüncesinde üniforma veya dar-ceket halini alır. Cemil Meriç, “İzm’ler idrâkimize giydirilen deli gömlekleri” dediğinde benzer bir vurguya sahiptir (Meriç, 1979: 23).

Türkçe’ye genelde “deli gömleği” olarak çevrilen dar-ceket tabiri tek ve sınırlı bir yaşam tarzı, zihin yapısı, zevk dünyası içerisine hapsolmek anlamına gelir. Bir bakıma kişi kendisini giydiği ceketin kalıpları içerisinde tanımlayıp, hiçbir şekilde bu kalıpların dışına çıkmak istemediğinde, o kimse için ceket artık ceket olmaktan çıkıp, üniforma (uni-forma) halini almış demektir. Söz gelimi Skolastiğin dar-cekettinden kurtulma, “tek bir yöntemin dar ceketine girmeye zorlanma” gibi kullanımlar bu anlamı içerir. Zihinsel anlamda özgürleşme ise bu dar ceketten kurtuluş anlamına gelir. Gilles Deleuze bu dar ceket düşüncesi (monadology) yerine “göçebe düşünce”yi (nomadology) önerir. Nicolai Hartmann “Nesnel tin, kişisel tine zorla giydirilen bir ceket, bireylerin üniformalaştırılması, tekdüzeleştirilmesi değildir.” dediğinde benzer bir kullanımı benimser (Hartmann, 1983: 84).

Oğuz Atay *Tutunamayanlar* isimli romanında, roman boyunca doğrudan ve dolaylı olarak işlediği *tutunamama* metaforunu bir yerde doğrudan ceketle ilişkilendirir. *Tutunamayanlar*’da “Ceketsiz olmaz: İnsanı vatandaşla karıştırırlar sonra” (Atay, 2000: 290-291) denildiğinde ceketin memurların resmî dairede giyindikleri bir üniforma olarak anlaşıldığı açıktır. Ceket burada hem var olan düzenin, diğer deyişle üniformanın baskısından kurtulmak isteyen kimse için çıkarılması gereken hem de çıkarıldığında ise artık hayatla arasında kurulan ince ipliğin kopmasına neden olabilecek hayati bir eşyadır:

Şimdi yanımda olsaydın, bütün bu meseleleri tartışsaydık. Birçok meseleyi askıda bırakıp gittin. Beni bıraktın bu makinenin çarkları arasında. Ben de dişlere ceketimi kaptırdım. Eteğimin ucundan bağlandım bu düzene. Ceketini çıkarmadan olmaz. Ceket çıkarma talimatı da verilmedi daha. Çıkar üstündekileri, kurtul bu düzenden. Olmaz Selim: çırılçıplak kalırım sonra. Tutunacak yer bulamam sonra. Düşünceler göklere yükseliyor, fakat vücut toprağa bağlı. Tek tek koparılması kolay olan milyonlarca iplikle bağlı. Kör talih! (Atay, 307)

Öyleyse Türkçe’de ceket siyasi ve sosyolojik bağlamda bakıldığında daha ziyade bireyselliğin ve özgürlüğün baskılanmasına neden olmuş görünür. Bunun dışında bir ceketin ne demek olduğunu soruştururken yine de ceketin Türkçe’de metaforik kullanımlarında ne tür bir anlama sahip olduğuna da bakılmalıdır. Buradan sonra ceketin Batı’da ve Türkiye’de siyasi-toplumsal anlam ve kullanımlarındaki dönüşüm noktaları da dikkate alınmak suretiyle, onun dildeki metaforik çeşitliğine bakılarak ne tür bir insani duruma işaret ettiği anlaşılacaktır.

Ceketini alıp çık(ama)mak

Türkçe’de ceketin daima bir yönelim, evden hazırlıklı-hazırlıksız bir dışarıya doğruluğu, ayrışması işaretlediği açıktır. Cahit Sıtkı Tarancı’nın Sabahattin Kudret’ten alıntılıdığı şu şiir bu durumun iyi bir anlatısıdır: “Günlerden hangisi güzel,/ Bugün gibi./ Bak şapkamı giymekteyim,/ Mendilimi yerleştiriyorum/ Küçük cebine ceketimin;/ Sokağa çıkacağım” (Tarancı, 1957: 139) *Ceketini alıp çıkmak* deyimini ise özellikle ayrılma kararı alan evli çiftlerde, çiftlerden birinin, bilhassa erkeğin, evden hiçbir eşya almadan, her şeyini geride bırakarak ilişkisini aniden, planlamaksızın ve radikal biçimde koparması tarzında bir kullanıma sahiptir. Burada ceketin hiçbir şey almama ile sadece bir şey alma arasında bir sınır noktasını teşkil ettiği açıktır. Fakat gerçekten insan ceketini alıp çıktığında hiçbir şey almamış mı olur? Veya ceketini alıp çıkan kimse, geride kendi bütünlüğünden herhangi bir parça bırakmamış mı olur? Ceketini alıp çıkmak, bir yandan hırkasından başka bir şeye sahip olmayan sûfi bir derviş gibi dünya malından yüz çevirmiş olmayı işaret ederken, aslında öte yandan tam da tersine dünya malına tamah etmeyi mi ima etmektedir?

Kanaatimizce, başka bir şeyin değil ama ceketin alınması, kişinin geride kendi *büyük* yokluğunu bırakmayı amaçlamasıyla ilgilidir. Bununla beraber devam eden yaşamda mal mülk bir ölçüde geride bırakılabilsede, ceketin insanla birlikte sırttaki varlığı kişinin geçmişteki ahlaken doğru veya yanlış eylemlerinin onunla beraber bir yük veya süs olarak onun hayatındaki devamlılığına işaret eder. Kötü davranış ve tecrübeler sırttaki ceket gibi bir yük halini alıp insana ömrünün geriye kalan kısmında sıkıntılar ve pişmanlıklar yaşatabilir. Ceketini alıp çıkma bu bakımdan ilk bakışta taze bir başlangıç, yeniden doğuş veya ikinci bahar gibi pozitif anlamlar vaat ederken, bizatihi sırttaki ceketin geçmişin sürekliliğini hatırlatan varlığı, geçmişle gerçek bir yüzleşmeye, tasavvufi terminolojiyle söylenecek olursa *muhasabe* veya *tevbeye* davet etmeye başlar. Bu bakımdan Orhan Veli’nin 1940 tarihli “Kuşlar Yalan Söyler” isimli şiirinde ceketini “mahrem-i esrar” olarak ele alması, ceketini baş başa kalmış olan kişinin kendi kendisiyle sürekli bir yüzleşme durumunda olduğuna işaret eder: “İnanma, ceketim, inanma/ Kuşların söylediklerine;/ Benim mahrem-i esrarım sensin” (Orhan Veli, 2013, 63). Ceket ilk başta kişinin geçmişinin yanlış seçimlerinden, sürekli bir dert ve tasa denizinden onu sağ salim kurtaracak gemi olmayı vaat ederken, atılan bu adımdan sonra kişinin her şeyden kaçıp da kendisinden kaçamadığı bir aynaya dönüşmeye başlar.

Ceketini alıp çıkmanın bir diğer kullanımı ise kişinin ticari bir yatırımda hedeflerine ulaşmadan iflas etmesi durumunda açığa çıkar. Sırtında sadece ceketle kalakalmış kişinin ticari hayalleri gerçekleşmemiş demektir. Sadece ceketle kalmış bir müflis içinse ceket kötü günlerinde dahi insanı yalnız bırakmayan sadık bir dost anlamına gelebilir. Ceket böyleyken, ceketin sahibi ceketten daima

fazlasını arzu eden, şu haliyle ceketinin sadakatine ihanet etmeye eğilimli kimsedir. Gazneli Mahmud'un hizmetçisi Ayaz'ın geçmişine sadık kalmak için sık sık gizli bir odaya gidip sandığa gizlediği eski elbiselerine bakması bu bakımdan elbiseye, dolayısıyla kişinin geldiği yer olan geçmişine ihanet etmemeyi salık vermiş olur (Büyükkarcı Yılmaz, 2016, 85-96).

Burada ceketin kişiye vaat ettiklerini ve kişinin beklentileri karşılamakta yetersiz bir dost oluşundan söz edilmemektedir. Kişi "ceketimi alıp çıktım" dediğinde maddi değeri olan hiçbir şey almadığını kendisini yücelterek, geride bıraktığı kimseyi ise bir anlamda olumsuzlayarak söylemektedir. Ceket ve diğer eşyalar arasında kurulan ilki lehine hiyerarşik karşıtlık, açıkça söylenmese bile evden çıkıp giden lehine yine eşler arasında da kurulmaktadır. Böylece kişi kendi hatalarının, ihmallerinin, kurduğu yanlış cümlelerin üzerini ceketle örtmeyi amaçlamaktadır. İsmet Özel, "Geceleyn Bir Korku" isimli şiirinde "ceketimle örteyim gecenin bütün itliğini" dediğinde ceketin kötülüklerin üzerini örtme amacıyla da kullanılabilceğine dikkat çeker (İsmet Özel, 2003, 48). Fakat bir ceket bunu karşılamaya ne ölçüde açık ve muktedirdir?

Şurası açıktır ki ceket insanın geleceğine ilişkin kritik bir karar verme anında veya geleceği büsbütün belirsizleştğinde kendisine bir ölçüde tanıdık bir dünyada yeniden yurt edinme arayışıdır. Ama burada insanın ceketini öngörülebilir bir sadık dost, kendi planlarında onu sadece onaylama görevine sahip pasif bir yol arkadaşı olarak konumlandırabilmesi mümkün görünmemektedir. Ceketle onu giyinen kimse arasındaki ilişki böyle bir yol arkadaşlığı formu sunamamaktadır. Ceketle baş başa kaldığında kişi aslında ceketin tam da tasavvur ettiği bir eşya olmadığı gerçeğiyle yüzleşir. Ama artık burada vahim olanı, insanın bütün eşyalarını, geçmişin mutlu-mutsuz zamanlarını, birlikte geçirdiği insanları geride bırakabilirken, ceketin ona bir hayal kırıklığı yaşattığında bile geride bırakılmaz bir eşya olarak kendini göstermesidir. Bütün bir tasavvuf geleneğinin *mâsivâyı* geride bırakma çabasına sahip olmasına rağmen hâlâ geride bırakılmaz olan dünyevi şeylerin mevcudiyetlerini sürdürmesi ceketle insan arasındaki ilişkide yeniden tezahür eder. Ceket bu bakımdan bize sadece duymak istediğimiz hikâyeleri anlatmaz. Önce en yakınındaki eşi ve planlar yaptığı geleceği hakkında çok az şey bildiği gerçeğiyle yüzleşen kişi, daha sonra sığındığı ceket hakkında daha az şey bildiği gerçeğini tecrübe eder. Oysa Türkçe'de sıklıkla kullanılan bir başka deyiş, dostun daima acı söylediğini bize öğretmektedir.

Aslında sadece dar ceketten değil; her türden elbiseden kurtuluş, felsefe tarihinde çıplak hakikate ulaşmanın en temel yolu olarak ileri sürülmüştür. Bu bakımdan elbisenin ve bedeninin olumsuzlanma tarihi metafizik düşüncelerin hakikat tasarımı ile doğrudan ilişkilidir (Blumenberg, 2010: 40-51). Murathan Mungan'ın "Ceketler" şiirini analiz ederken Gülten Akin'ın vardığı kaniya göre "Ceketlerin sardığı, kuşattığı ten, öteki kimliğe izin vermez" (Gülten Akin, 2002: 165). Oktay Rifat da "Çıkış" isimli şiirinde sadece ceketten değil, bedenden ve hatta çıplaklıktan bile çıkışın mistik özgürlüğüne işaret eder. "Ceketinden çıkıp yürüyor, sağa sola/ sapıyor çıplaklığından, derisinden/ çıkıp yürüyor bir sokaktan çıkar gibi,/ bir kapıdan çıkar gibi gülsüz tazelikte" (Oktay Rifat, 2014: 341). Yunus Emre'nin vücudu cüppe olarak ele aldığı şiiri, cüppenin ancak yırtılması ile aşk denizine girilebileceğini söylerken hem beden hem de cüppe olumsuzlanmaktadır. "Vücûdun cübbesin 'aşk ile çâk it/ Dalagör ana kim 'ummân-ı 'aşkdur" Böylece modern Türk şiirinde cübbenin veya cepkenin ceketle dönüşmesinin belirli bir perspektif dönüşümüne neden olduğu gibi bir izlenim elde edilememektedir. Şair Muhteşem Sünter, Edip Cansever'le bir söyleşisinde "Şiirin de ceketler, pantolonlar, paltolar gibi modaya uyan yanları vardır. Bence onları çıkarıp içindeki gerçeği bulmak, o yapıtın toplumdaki yerini çizmek, ne verebildiğini saptamak önemlidir." dediğinde de şiirin gerisindeki gizli hakikati bulmanın önemine dikkat çeker (Edip Cansever, 2012: 255).

Öyleyse kişiyi her zor durumunda sarıp sarmalayacak cekete ve onun hikâyesine iş işten geçmeden dönmek gerekmektedir. Çünkü onun aslında insana hiç durmaksızın neler söylemek istediği, artık hiç kimseyi dinlememe kararının alındığı bir yerde asla işitilemez. İşitmeye başlanılan yer böyle bir yerin yakınlarındaysa, onun artık duymak istenebilecek şeyleri söylemeyeceğine de hazırlıklı olunmalıdır. Ceketten ne kesin bir kurtuluş ne de onu kontrol altına alabilmek mümkündür. Asıl öğrenilmesi gereken, ceketin insan sırtına atılışı ve cekete bürünmenin imkân ve sınırlılıkları olmalıdır. Adem'in arayıp ürettiği ilk kültür eşyası elbise olduğuna göre, onun ne ölçüde insanı kendi tabiatına (fıtratına) yabancılaştırdığı ve aynı zamanda yaşanan bu dünyaya ait kıldığı unutulmamalıdır. Belki de ancak böylece insan üstüne başına bir ölçüde çekidüzen verebilmiş olur.

Sonuç

Sonuç olarak ceketin tarihsel, edebî ve metaforik kullanımlarına daha yakından bakıldığında onun basitçe bir giyim kuşam nesnesi olmaktan çok daha fazla ve poetik bir anlam alanına sahip olduğu, şu haliyle de dil ve dünyayla kurulan ilişkiyi büyük ölçüde belirlediği görülmektedir. Ceketin tarihsel dönüşüm noktaları onun ekonomik ve sınıfsal bir anlam alanını yüklenmesine neden olurken, ceket Türkiye'nin Batılılaşma süreci için deyiş yerindeyse bir sembol halini almış ve dar-cekete metaforu üzerinden iki farklı dünyanın birbirine tam anlamıyla uyum sağlamasının imkansızlığına işaret etmeyi sürdürmüştür. Türkçe'deki "ceketi alıp çıkmak" deyiminin ise bu belirsizlik ve uyumsuzluklarla paralel olarak dünya malından yüz çevirmişlikten ziyade, dünya malından büsbütün kopamama gibi bir anlama sahip olması dilin ve dünyanın alışlagelen anlam formlarının dışında başka bir alanı inşa ve işaret etmeyi sürdürdüğünün açık bir örneği olarak düşünülebilir.

Kaynakça

- Ahmet Haşim (2008). Frankfurt Seyahatnamesi. *Paris, Frankfurt... yahut Hiç!*. (Haz. Serdar Soydan), İstanbul: Notos Kitap Yayınevi.
- Akın, Gülten (2002). *Omayra'da Murathan Mungan. Şiir Üzerine Notlar*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 158-168.
- Atay, Oğuz (2000). *Tutunamayanlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bard, Christine (2011). *Pantolonun Politik Tarihi*. (Çev. İsmail Yerguz), İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Benjamin, Walter (2014). XIX. Yüzyılın Başkenti Paris. *Pasajlar*. (Çev. Ahmet Cemal), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 87-107.
- Blumenberg, Hans (2010). Metaphorics of the 'Naked' Truth. *Paradigms for a Metaphorology*. (Trans. Robert Savage), Ithaca: Cornell University Press, 40-51.
- Büyükkarcı Yılmaz, Fatma (Summer 2016). Bilinmeyen Bir Şair Selâmî'nin, Tevhid Risalesi ve "Sultan Mahmud ve Ayaz Hikâyesi" Üzerine. *Turkish Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 11/15, 85-96.
- Cansever, Edip (2012). Muhteşem Sünter'le Bir Konuşma. *Şiiri Şiirle Ölçmek: Şiir Üzerine Yazılar, Söyleşiler, Soruşturmalar*. (Haz. Devrim Dirlikyapan), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 254-255.
- Crane, Diana (2003). *Moda ve Gündemleri: Giyimde Sınıf, Cinsiyet ve Kimlik*. (Çev. Özge Çelik), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Emiroğlu, Kudret (2013). *Gündelik Hayatımızın Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Hartmann, Nicolai. Nesnel Tinde Eğitim Sisteminin Rolü. *Yazko Felsefe Yazıları*, (Çev. Tahsin Yılmaz), 7/1983: 81-86.
- <http://inside.chanel.com/en/jacket/video> Erişim Tarihi: 27.03.2018.
- Jacke. (2022, Jan. 7). In Wikipedia. <https://de.wikipedia.org/wiki/Jacke>

- Henry Poole & Co. (n.d.). The Dinner Suit. Erişim tarihi 27.03.2018, <https://henrypoole.com/hp/history-of-henry-poole-tailor-of-savile-row/the-tuxedo/>
- Britannica, T. Editors of Encyclopaedia (2023, May 14). *Jacquerie*. Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/event/Jacquerie>
- Online Etymology Dictionary. (n.d.). Jacket. In [etymonline.com](http://www.etymonline.com). Erişim tarihi 11.04.2018, <https://www.etymonline.com/word/jacket>
- Kısakürek, Necip Fazıl (2015). Kendi Zaviyemizden Avrupalılık. *İdeolocya Örgüsü*, İstanbul: Büyük Doğu Yayınları, 75-76.
- Koçu, Reşat Ekrem (1967). *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*. Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları.
- Konuk, Kader (2008). Osmanlı ve Avrupa Arasındaki Karşılıklı Etkileşimde Etnomaskleme: Lady Mary Wortley Montagu'nun Rolünü Yeniden Canlandırmak. (Çev. Deniz Koç), *Cogito*, Sayı 55, 168-191.
- Meriç, Cemil (1979). *Bu Ülke*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Oktay Rifat (2014). *Çıkış. Bütün Şiirleri* (Cilt 2). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 341.
- Orhan Veli (2013). Kuşlar Yalan Söyler. *Bütün Şiirleri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Özel, İsmet (2003). Geceleyn Bir Korku. *Çatlıyacak Kadar Aşkî*, İstanbul: Adam Yayınları, 48.
- Simmel, Georg (2006). Moda Felsefesi. *Modern Kültürde Çatışma* (Çev. Tanıl Bora), İstanbul: İletişim Yayınları, 103-134.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (2004). *Edebiyat Dersleri: Gözde Sağnak, Ali F. Karamanhoğlu ve Mehmed Çavuşoğlu'nun Ders Notları*. (Haz. Abdullah Uçman), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (2008). *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tarancı, Cahit Sıtkı (1957). *Ziya'ya Mektuplar*. İstanbul: Varlık Yayınları.
- Veblen, Thorstein (1918). *The Theory of the Leisure Class: An Economic Study of Institutions*. B. W. Huesch, New York.
- Greatrex, Tom. History of Jacket. Erişim tarihi 05.07.2018, <https://fashion-history.lovetoknow.com/clothing-types-styles/history-jacket>